
TEST TƏRTİBİNİN BƏZİ ELMİ, PEDAQOJİ VƏ ETİK PRİNSİPLƏRİ

AYDIN ALLAHVERDİYEV

Bakı şəhəri 72 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

aydin-allahverdiyev@mail.ru

Məqalədə test tərtibinin bir sıra başlıca prinsipləri nəzərdən keçirilmişdir. Testologiya tarixinə qısa ekskurs edilmiş, mövzunun aktuallığı və test tərtibinin əsas elmi, pedaqoji və etik prinsipləri şərh olunmuşdur. Test nümunələri və onların idrak fəaliyyətinə təsiri xüsusi cədvəllərdə nəzərdən keçirilmişdir. Yoxlama zamanı ədalətin və bərabərliyin təmin olunması üçün son dərəcə əhəmiyyətli sayılan analoq testlərin tərtibi prinsiplərinə toxunulmuş və müvafiq nümunələr verilmişdir.

«Test» ingiliscədən tərcümədə «yoxlama», «sınaq» mənasını verir. İnsanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin test üsulu ilə aşkara çıxarılması qaydası Şərqdə hələ VII əsrdə tətbiq olunmuşdur [1]. XIX əsrin sonlarında Frensis Qaltonun, xüsusən də XX əsrin əvvəllərində Alfred Binenin tədqiqatları sonralar intellektin səviyyəsini ölçməyə imkan verən standart testlərin yaranmasına təkan verdi [2]. Mövcud azad sahibkarlıq və rəqabət mühiti keyfiyyətli kadrlara davamlı tələbat yaratdığından Avropa və Amerikanın qabaqcıl ölkələrində işçilərin bu üsulla seçilməsi qaydası tətbiq olunmağa başladı. Sonralar mütəxəssis hazırlığı ilə məşğul olan təhsil müəssisələri də tələbə seçimində test üsuluna keçdilər.

Azərbaycan Respublikasında isə bu üsul, təəssüf ki, xeyli gec, XX əsrin sonlarından tətbiq olunmağa başlamışdır. Bunun əsas səbəbi totalitar sovet cəmiyyətində mövcud olan doqmatik təhsil sistemi olmuşdur. Sərt piramidal idarəetmə strukturuna malik bu sistemə funksionerlər daha çox lazım olduğundan təşəbbüskarlıq təhlükəli sayılır, qeyri-standart düşüncə «təftişçilik» kimi qiymətləndirilirdi. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra ictimai mühit dəyişdi.

İslahatlar keçirildi. Bazar iqtisadiyyatının azad sahibkarlıq, rəqabət və sair elementləri həyatımıza daxil olmağa başladı. Yeni şərait təhsilin qarşısında yeni tələblər qoydu. Biliklə yanaşı, qabiliyyətlərin də inkişaf etdirilməsi və qiymətləndirilməsi təhsilin prioritetinə çevrildi. Lakin uğurlarla yanaşı, testlərin tərtibi, standartlaşdırılması, təsnifatı və qiymətləndirilməsində bir sıra ciddi qüsurlar, təəssüf ki, hələ də mövcuddur. Qeyri-standart, mübahisəli, məzmunu aktual olmayan, əzbərlənmiş bir cümlənin tapılmasını ehtiva edən, bacarıq və vərdişlərin deyil, sırf hafizənin yoxlanmasına istiqamətlənmiş test tapşırıqlarına bu gün də tez-tez rast gəlinir. Bu, bir tərəfdən sovet təhsil sistemindən qalma stereotiplərlə, digər tərəfdən isə test tərtib edən müəllimlərimizin bir qisminin test tərtibinin metodikası ilə zəif tanışlığı ilə əlaqədardır. Məhz bu amil məni mühakimənizə təqdim etdiyim yazı ilə qarşınızda çıxış etməyə, test tərtibinin bəzi elmi, pedaqoji və etik prinsipləri ilə bağlı düşüncələrimi sizinlə bölüşməyə vadar etmişdir.

Deyirlər, əsl hüquqi cəmiyyət əxlaqın qanundan üstün tutulduğu yerdə mövcud olur. Test tərtibinin etik prinsiplərinə riayət olunması, onun elmi, pedaqoji prinsipləri

qədər əhəmiyyətli olub, testin validliyini təmin edən amillərdəndir.

1. Tərtibçi unutmamalıdır ki, test sanki bir «tərəzi»dir. O, bilik və qabiliyyətləri yoxlamaq, ölçmək üçündür. Tərəzini «əymək» haram və böyük günah sayıldığı kimi, testi də yoxlamaq üçün deyil, çaşdırmaq, kəsmək üçün tərtib etmək günahdır. *Hər bir test onu tərtib edən təkca intellektinin deyil, həm də mənaiviyyatının güzgüsüdür!*

2. Test tərtibçisi test yazarkən unutmamalıdır ki, demokratik cəmiyyətdə mübahisələr «kim güclüdür, o da haqlıdır!» cəngəllik prinsipi ilə deyil, qanun müstəvisində həll olunur. Bu səbəbdən hüquq elminin «bel sütünunu» təşkil edən *təqsirsizlik prezumpsiyası (yəni əksi sübut olunmayan fikir doğrudur!)* test tərtibinin ana prinsipi olmalıdır!

3. Bütün zamanlarda tərəqqinin ən böyük düşməni ehkamçılıq olmuşdur. Bu gün məktəblərdə təcridən yeni təlim proqramları (kurikulum) tətbiq olunur. Şagird rəngarəng informasiya mənbələri ilə işləməyə həvəsləndirilir. Ona təhlil etmək, qiymətləndirmək və nəticə çıxarmaq vərdişləri aşılanır. Test tərtibçisi bunu nəzərə almalı, *yazarkən testin təkca «düz» deyil, həm də «səhv» cavablarına xüsusi məsuliyyətlə yanaşmalıdır!* Təqsirsizlik prezumpsiyasına görə, şagird seçdiyi cavabın düz olduğunu isbat etməyə borclu deyildir. Əksinə, tərtibçi həmin cavabın səhv olduğunu elmi şəkildə əsaslandıraraq isbat etməyi bacarmalıdır.

4. Unutmaq olmaz ki, *test yoxlama funksiyası ilə yanaşı, həm də öyrədici və inkişafetdirici funksiya daşıyır.* Bunun üçün elmi-pedaqoji baxımdan yaxşı düşünülmüş, sınaqdan çıxarılmış, rəngarəng test modellərinin olması vacibdir. Təəssüf ki, təlim zamanı müəllimlərimiz şagirdlərə fərdi yanaşarkən məsələnin bu tərəfinə kifayət qədər diqqət yetirmirlər. Təhlil göstərir ki, *test əzbərlənmiş «düz cavab»ın tapılması yolu ilə deyil, sualın tələblərini ödəməyən səhv cavabların təcrid edilməsi yolu ilə həll edildikdə* özünün yoxlayıcı, öyrədici və inkişafetdirici funksiyasını tam yerinə yetirmiş olur.

5. *Test sualdan başlanır. Sual düzgün tərtib edilməli, yəni dəqiq və anlaşıqlı olmalı, birmənalı dərk edilməlidir!* Pedaqogikada müxtəlif cür yozulan, yaxud əlavə izahat tələb edən suallar səhv suallar sayılır. Məsələn: 1. *Məntiqi ardıcılığı tamamlayın... (hansı?)* 2. *İstanbul sülhünün şərtlərinə görə... (hansı?)* 3. *Daha gec baş vermişdir (daha əvvəl, yaxud daha sonra?)* və s.

6. Test tərtibinin ən çətin və məsuliyyətli məqamını cavabların yazılması təşkil edir. Adətən, bu zaman tərtibçi tərəfindən testin elmi, pedaqoji və etik prinsipləri daha çox pozulur. Bunun qarşısını almaq üçün nəzərinizə cavab tərtibinin aşağıdakı təqribi modelini təqdim edirəm (verilmiş %-lər nisbidir):

A) *Sualın tələbləri tam ödənilir (+100%)* – düz cavab.

B) *Sualın tələbləri tamamilə ödənilmir (-100%)* – asan təcrid olunan səhv cavab.

C) *Sualın tələbləri qismən ödənilir (+25%)* – zəif bilik və bacarıqlar əsasında təcrid olunan səhv cavab.

D) *Sualın tələbləri daha çox ödənilir (+50%)* – daha çox bilik və bacarıqlar əsasında təcrid olunan səhv cavab.

E) *Sualın tələblərinin əksər hissəsi ödənilir (+75%)* – dərin bilik, bacarıq və vərdişlər əsasında təcrid olunan səhv cavab.

Nümunə: Urmiyalı Fətəli xandan fərqli olaraq, qubalı Fətəli xan:

A) *vergi islahatı keçirmişdir. (+100%)*

B) *Bizansla müharibələr aparmışdır (-100%)*

C) *Qarabağ xanlığına qarşı səlib yürüşündə iştirak etmişdir. (+25%)*

D) *Şimal-qərbi Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlətin tərkibində birləşdirmişdir. (+75%)*

E) *paytaxtı köçürmüşdür. (+50%)*

7. Test tərtib edərkən müəllif onun oxunmasına (burada söz və söz birləşmələrinin məna yükünün vurğulanaraq düzgün oxunması qaydası nəzərdə tutulur) sərf olunan vaxtı da nəzərə almalıdır. Bu, 1 dəqiqədən artıq olmamalıdır. *Əslində, şagird testi oxuyub,*

sonra həllinə başlamalı deyil, testi oxuyub başa çatdıqda artıq onu həll etmiş olmalıdır. Unutmaq olmaz ki, 125 testin cavablarının tələsmədən karta köçürülməsi üçün şagirdə ən azı 15 dəqiqə vaxt lazımdır. Bu vaxt isə əlavə olaraq ona verilmir.

8. Pedaqoji araşdırmalar göstərir ki, çalışmaları həll etməklə əldə olunan bilik görmə, eşitmə və ya oxumaq yolu ilə əldə olunan bilikdən daha yaxşı yadda qalır [3]. Başqa sözlə, bu yolla əldə olunan bilik hətta təhtəşüura təsir etmək gücündə olur. Bu isə testin həm də tərbiyəedici funksiya daşdığını göstərir. Tərtibçi bu məqamı da nəzərə almalı, test çalışmaları üçün mövzu seçərkən maksimum diqqətli və həssas olmalıdır. *Pozitiv sosial təcrübə, milli və ümumbəşəri dəyərlər onların məzmununun ana xəttini təşkil etməlidir.* Başqa sözlə, müəllif test yazarkən:

- milli, dini və sosial ədavət təbliğ edən;
- sosial təcrübə baxımdan faydalı olmayan;
- dərslərdə ziddiyyətli və dolaşq verən;
- elmi baxımdan mübahisəli sayılan;
- mütilik və məddahlıq tərbiyə edən;
- tariximizin millətimize başucalığı gətirməyən məqamlarını əks etdirən mövzulara yaxşı olardı ki, toxunmayaydı. Bununla yanaşı: *tarixi faktları təhrif etməklə «bəzək-li» testlərin yazılması da yolverilməzdir.*

Unutmaq olmaz ki, «Tarix yazmaq tarix yaratmaq qədər məsuliyyətli işdir. Bu işdə yazan yaradana sadıq qalmazsa, tarix insanları çaşdıran mahiyyət kəsb edəcək, yəni yalana çevriləcəkdir».

Test modelləri və onların idrak fəaliyyətinə təsiri. Bu gün dünya sürətlə qloballaşır. Millətlərarası əlaqələr intensivləşir. Bir tərəfdən mədəniyyətlərin toqquşması, digər tərəfdən isə onların qovuşması baş verir. Mövcud qlobal problemləri birgə həll etmək zərurəti, qarşılıqlı bəhrələnmə elmin və texnikanın misilsiz inkişafına təkan verir. Elm güclü istehsal amilinə çevrilir. Vahid Dünya bazarı formalaşır. Beynəlxalq əmək

bölgüsü dərinləşir və hər bir millət bu bölgədə öz yerini tapmağa çalışır. Bütün bunlar təhsilin qarşısına ciddi və keyfiyyətə yeni vəzifələr qoyur. Respublikamızda təhsil sisteminin sürətlə və əsaslı şəkildə yəndən qurulması zərurəti də ayrı-ayrı fərdlərin iradəsindən asılı olmadan, dünyada gedən proseslərin məntiqi nəticəsi kimi gündəmə çıxıb. Daim yeniləşən texnika və texnologiyalar yeni keyfiyyətlərə malik, davamlı özü-nütəhsil qabiliyyətləri olan yüksəkixtisaslı kadr hazırlığını vacib edir. Bütövlükdə geniş və çoxşaxəli olan bu işin həyata keçirilməsində interaktiv təlim üsullarından biri kimi testlərin də rolu böyükdür. Əvvəldə qeyd etmişdik ki, test çalışmaları həll edildikdə yoxlama funksiyası ilə yanaşı, həm də öyrədici və inkişafetdirici funksiyaları yerinə yetirir. Deməli, elmi-pedaqoji baxımdan yaxşı düşünülmüş, yaş psixologiyası nəzərə alınmaqla tərtib olunmuş müxtəlif test modellərinin köməyi ilə bilikdən (informasiyadan) vasitə kimi istifadə etməklə şagirdin idrak fəaliyyətini stimullaşdırmaq, onun qabiliyyətlərini nəinki aşkara çıxarmaq, həm də inkişaf etdirmək mümkündür [4-5]. Aşağıdakı cədvəldə 1992-ci ildən respublikamızda istifadə olunan və mühakimənizə təqdim olunan yeni test modelləri, həmçinin onların ölçməyə imkan verdiyi qabiliyyətlər göstərilmişdir. Bunlar *məntiqi təfəkkürü, diqqəti, hafizəni (biliyi), mücərrədləşdirmə qabiliyyətini, təhlil və ümumiləşdirmə qabiliyyətlərini, tənqidi təfəkkürü, yaradıcı təfəkkürü, anlayışların (sözlərin) məna çalarlarına həssaslıqla yanaşmaq bacarığını, qeyri-standart düşüncə qabiliyyətini, rəasional düşüncəni (əsas ideyanı, yaxud əhəmiyyətli olanı seçmək bacarığını), hadisə və proseslər arasında səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etmək, biliyi yeni kontekstdə tətbiq etmək bacarıqlarını, düzgün sual qoymaq, müqayisə aparmaq vərdişlərini, fənlərarası əlaqə yaratmaq, məlumatı sistemləşdirmək və isbat etmək kimi vacib keyfiyyətləri* müəyyən edən test tapşırıq modelləridir [6-8].

Sıra	Modellər	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
		Məntiq	Diqqət	Hafizə	Müərrəfləşdirmə	Təhlil	Ümumiləşdirmə	Tənqidi təfəkkür	Yaradıcı təfəkkür, proqnoz	Anlayışlar, terminlər	Qeyri-standart düşüncə	Rasional düşüncə	İzahat, səbəb-nəticə	Biliyin yeni kontekstdə tətbiqi	Sual tərtibi	Müqayisə	Fənlərarası əlaqə	Sistemləşdirmək bacarığı	İsbat etmək bacarığı
1	«X»-ci ildə baş vermişdir. («a» hadisəsi)	+		+				7											
2	«X»-ci ildə A ölkəsində baş vermişdir. (səhv cavablarda B, C, D və E ölkələrində həmin ildə baş vermiş fərqli hadisələr də qoyula bilər)	+	+	+				+								+	+	*	
3	«X»-ci illərdə baş vermişdir. («a», yaxud «a», «b», «c» hadisələri)	+	+	+				+	+	+						+	+	*	(+)
4	«X»-ci ildə müvafiq olaraq A, B və C ölkələrində baş vermişdir.	+	+	+				+	+	+						+	+	+	
5	«X»-ci illərdə A ölkəsində baş vermişdir. (səhv cavablarda həmin illərdə B, C, D və E ölkələrində baş vermiş A ölkəsindən fərqli hadisələr də qoyula bilər)	+	+	+				+	+	+		+				+	+	*	
6	«X»-ci ildə baş verməmişdir. («a» hadisəsi) (səhv cavabların hamısı «X»-ci ilə aid olmalıdır)	+	+	+		+	+	+			+					+			
7	A dövləti neçə il mövcud olmuşdur? (müxtəlif erada ola bilər)	+	+	+	(+)													+	
8	F sülaləsi neçə il hökmranlıq etmişdir? (müxtəlif erada ola bilər)	+	+	+	(+)													+	
9	«X»-ci ildə A ölkəsində baş verməmişdir. (səhv cavabların hamısı «X»-ci ilə və A ölkəsinə aid olmalıdır)	+	+	+		+	+	+			+					+	+		
10	«X»-ci illərdə A ölkəsində baş verməmişdir. (səhv cavabların hamısı «X»-ci illərə və A ölkəsinə aid olmalıdır)	+	+	+		+	+	+		+	+	+				+	+	*	
11	«X»-ci illərdə baş verməmişdir. («a» hadisəsi) (səhv cavabların hamısı «X»-ci illərə aid olmalıdır)	+	+	+		+	+	+		+	+					+	+		
12	«a» hadisəsi baş vermişdir. («X»-ci ildə və ya illərdə)			(+)	+			+											
13	«a», «b» və «c» hadisələri müvafiq olaraq baş vermişdir. («X», «Y», «Z»-ci illərdə)	+	+	+				+								+	+	*	+
14	«X», «Y», «Z»-ci illərə müvafiqdir. («a», «b», «c» hadisələri)	+	+	+				+								+	+	*	+
15	«a», «b» və «c» hadisələri müvafiq olaraq baş vermişdir. (A, B, C ölkələrində)	+	+	+				+								+	+	*	+
16	Müvafiq olaraq A, B və C ölkələrində baş vermişdir. («a», «b», «c» hadisələri)	+	+	+				+								+	+	*	+
17	Eyni dövrdə (ildə, əsrdə, minillikdə) baş vermişdir. («a və b», yaxud «a», «b» və «c» hadisələri)	+	+	+		+	+	+								+	+	*	+
18	Eyni dövrə (ilə, əsrə, minilliyə) aid deyil. («a» və «b» hadisələri)	+	+	+		+	+	+			+					+	+	*	+
19	Daha əvvəl baş vermişdir.	+	+	+		+						+				+	+	*	
20	Daha sonra baş vermişdir.	+	+	+		+					+	+				+	+	*	
21	Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin. («a», «b», «c», yaxud «a», «b», «c», «d» və yaxud «a», «b», «c», «d», «e» hadisələrinin verildiyi)	+	+	+	+	+		+				+				+	+	*	+

* – Test həm Azərbaycan, həm də ümumi tarix fənninə aid mövzulardan tərtib olunduqda
 (+) – Mötərizə içərisində, kursivlə verilənlərə aiddir.

Sıra	Modellər	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
22	Xronoloji ardıcılığı müəyyən edin. (<i>burada həm eradan əvvəl, həm də bizim eraya aid hadisələr bir tapşırıqda verilir</i>)	+	+	+	+	+		+				+				+	+	*	+	
23	Xronoloji ardıcılıq pozulmuşdur . (<i>Diqqət! Bu tip tapşırıqda cavab variantları yalnız A) B) C) D) E) formasında ola bilər</i>)	+	+	+	+	+		+			+					+	+	*	+	
24	«a» hadisəsi ilə «b» hadisəsi arasındakı dövrdə baş vermişdir.	+	+	+		+		+				+				+	+	*		
25	«a» hadisəsi ilə «b» hadisəsi arasındakı dövrdə baş verməmişdir .	+	+	+		+		+			+					+	+		+	
26	«a» hadisəsi baş vermişdir: A) «b» hadisəsindən x il sonra (əvvəl). B) «c» hadisəsindən y il sonra (əvvəl). C) «d» hadisəsindən z il sonra və s. (<i>müxtəlif eralara da aid ola bilərlər</i>)	+	+	+	(+)			+					+			+	+	*	+	
27	«X»-«Z»-ci əsrlərə aiddir. (<i>bura «Y» əsri də daxildir</i>)	+	+	+			+	+								+	+	*		
28	«X»-ci və «Z»-ci əsrlərə aiddir. (<i>bura «Y» əsri daxil deyil</i>)	+	+	+		+		+								+	+	*		
29	«a» hadisəsindən «b» hadisəsinədək neçə il keçmişdir? (<i>Yalnız bizim eraya aid hadisələr verilir</i>)		+	+												+	+	*		
30	«a» hadisəsindən neçə il əvvəl (və ya sonra) «b» hadisəsi baş vermişdir? (<i>burada hadisələr ya eradan əvvəl, ya da hər iki eraya aid olmalıdır</i>)	+	+	+	+			+			+					+	+	*		
31	«a» hadisəsindən «n» il əvvəl (və ya sonra) baş vermişdir. (<i>yalnız bizim eraya aid hadisələr</i>)	+	+	+				+								+	+	*		
32	«a» hadisəsindən «n» il əvvəl (və ya sonra) baş vermişdir. (<i>hadisələr ya eradan əvvəl, ya da hər iki eraya aid olmalıdır</i>)	+	+	+	+			+			+					+	+	*		
33	«X»-ci ildə «n» illiyi qeyd olunmuşdur (və ya qeyd olunacaq). (<i>bizim erada baş vermiş hadisənin</i>)	+	+	+												+	+			
34	«X»-ci ildə «n» illiyi qeyd olunmuşdur (və ya qeyd olunacaq). (<i>eradan əvvəldə baş vermiş hadisənin</i>)	+	+	+	+			+			+					+	+			
35	«n» min il əvvələ aiddir. (<i>A</i>)	+	+	+	+	+		+				+		+		+	+		+	
36	«n» min il əvvələ aiddir. (<i>A və B, yaxud A, B və C</i>)	+	+	+	+	+	+	+				+		+		+	+	*	+	+
37	Müvafiq olaraq tarixi şəxsiyyətlərdən F və H-yə aiddir. (<i>«k» və «l» əlamətləri</i>)	+	+	+		+	+	+								+	+	*	+	
38	Tarixi şəxsiyyətlərdən hansı sırada verilənlərlə eyni dövrdə yaşamışdır? (1. F..., 2. H..., 3...?) (<i>sxem şəklində də ola bilər</i>)	+	+	+		+	+	+						(+)		+	+	*		
39	Eradan əvvəl «X»-ci əsrdə (minillikdə və ya onların hər hansı bir hissəsində) A və B ölkələrində baş vermişdir.	+	+	+	+	+	+	+			+					+	+	*	+	
40	«X»-ci əsrdə (və ya əsrin hissəsində) A və B ölkələrində baş vermişdir.	+	+	+		+	+	+								+	+	*	+	
41	«X»-ci əsrdə (və ya əsrin hər hansı bir hissəsində) A və B ölkələrində baş vermişdir.	+	+	+		+	+	+								+	+	*	+	
42	«X»-ci illərdə (əsrdə, minillikdə və ya onların hissəsində) A üçün səciyyəvidir. (<i>bir neçə əlamət də ola bilər</i>)	+	+	+	(+)	+	+	+		+	+	+				+	+			
43	«X»-ci illərdə (əsrdə, minillikdə və ya onların hissəsində) A üçün səciyyəvi deyil .	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+			+	+		+	

Sıra	Modellər	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
44	Zaman oxu üzərində işləmək bacarığını aşkara çıxaran məsələ: e.ə. «X»-ci ildə taxta çıxan hökmdar F «n» il sonra «Z» döyüşündə qalib gəlib, A ölkəsini tutdu. Bu hadisə nə vaxt baş verdi?	+	+	+	+	+		+	+		+	+		+		+			
45	«a»-nın «b»-yə çevrildiyini göstərirdi.	+	+	+	+	+		+	+			+	+			+			+
46	A ilə B-nin oxşar cəhəti (yaxud cəhətləri)	+	+	+	+	+	+	+				+				+	+	*	(+)
47	A ilə B-nin oxşar cəhəti <i>deyil</i> .	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+		+	+	*	+
48	A, B və C-nin oxşar cəhəti (yaxud cəhətləri).	+	+	+	+	+	+	+			+					+	+	*	(+)
49	A, B və C-nin oxşar cəhəti <i>deyil</i> .	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+		+	+	*	+
50	A-nın B-dən fərqi (fərqlərinə) aiddir (və ya əksinə).	+	+	+	+	+	+	+				+		+		+	+	*	(+)
51	A-nın B və C-dən fərqi (fərqlərinə) aiddir (və ya əksinə).	+	+	+	+	+	+	+				+				+	+	*	(+)
52	A-nın B-dən fərqi <i>deyil</i> .	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+		+	+	*	+
53	A-nın B və C-dən fərqi <i>deyil</i> .	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+		+	+	*	+
54	Variantlardan hansı A-nın mahiyyətinə aiddir?	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+	+					
55	A ilə bağlı fikirlərdən hansı <i>yanlıştır</i> .	+	+	+	+	+		+			+			+		+	+	+	+
56	«a»; «b»; və «c» əlamətləri aiddir. (A-ya)	+	+	+			+	+					+						
57	A-ya aiddir. («b» əlaməti)	+		+		+		+				+	+			+		+	
58	A-ya aiddir. (1.a, 2.b, 3.c əlamətləri)	+	+	+		+	+	+				+	+			+		+	
59	Terminlər: «A» adlanır.	+	+	+				+		+			+						
60	«A» və «B» (yaxud «A», «B» və «C») anlayışlarının mənasına müvafiqdir.	+	+	+		+		+		+			+			+	+	*	
61	«A» və «B» (yaxud «A», «B» və «C») anlayışları aiddir. («X» dövrünə, yaxud müvafiq olaraq «X», «Y», «Z» dövrünə)	+	+	+	(+)	(+)	+	+		+		(+)				+	+	*	+
62	1. A, 2. B, 3. C, 4. D anlayışlarını xronoloji ardıcılıqla düzün.	+	+	+	+	+		+		+		+				+	+	*	+
63	Uyğunluq gözlənilmişdir. (cavablar eyni zamanda müxtəlif məzmun istiqamətli ola bilər, məsələn: termin, hadisə, səbəb, nəticə və s.)	+	+	+	+	+	(+)	+	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)			(+)	+	*	+
64	Uyğunluq <i>gözlənilməmişdir</i> (və ya <i>pozulmuşdur</i>). (cavablar eyni zamanda müxtəlif məzmun istiqamətli ola bilər, məsələn: termin, hadisə, səbəb, nəticə və s.)	+	+	+	+	+	(+)	+	(+)	(+)	+	+	(+)			(+)	+	*	+
65	Əsas əlamətin (səbəbin, nəticənin, məqsədin, ideyanın və s.) müəyyən edilməsi.	+	+	+		+	+	+				+				+		+	
66	Hadisə və proseslərin tarixi əhəmiyyətinin tapılması. (burada yalnız «+» dəyişikliklər nəzərdə tutulur)	+	+	+	+	+		+	+	+		+				+	+	*	+
67	«a» hadisəsindən sonra baş vermiş dəyişikliklərə aiddir. (burada həm «+», həm də «-» dəyişiklikləri nəzərdə tutulur, dəyişməyənlər <i>səhv</i> cavablardır)	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+			+	+	*	+
68	«a» hadisəsindən sonra baş vermiş dəyişikliklərə <i>aid deyil</i> .	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+			+	+	*	+
69	İnkarnın inkarı modeli: «A» qadağan etmirdi (...ləğvinə qarşı çıxırdı, ...əleyhinə yönəlməmişdi və s.)	+	+	+	+	+		+		+	+	+		+		+			
70	Şəxsin (F-in) iştirakçısı (və ya müasiri) olduğu hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin. (bu zaman beş müxtəlif hadisədən ikisi və ya üçü F-ə <i>aid olmalıdır</i> .)	+	+	+	+	+	+	+	+			+				+	+	*	+

Analoq testlərin tərtibi prinsipləri

Çoxvariantlı testlərin tərtibi zamanı bərabərsəviyyəliliyin və ədalətliliyin təmin olunması üçün hər bir testin variantların sayına uyğun analoqlarının yazılması vacibdir. Bəs yazılmış testlərin bir-birinə analoq olub-olmadığını necə müəyyən etmək olar? Bunun üçün bütün variantlarda testin aşağıdakı parametrlər üzrə uyğunluğu gözlənilməlidir.

1. Tarixi dövr uyğunluğu:

- Ən qədim dövr (İbtidai icma quruluşu)
- Qədim dövr (Quldarlıq quruluşu)
- Erkən orta əsrlər dövrü
- Yetkin (klassik) orta əsrlər dövrü
- Son orta əsrlər dövrü
- Yeni dövr
- Ən yeni dövr
- Müasir dövr

2. Məkan uyğunluğu:

- Azərbaycan
- Qafqaz xalqları
- Türk dövlətləri
- Digər Asiya ölkələri
- ABŞ və digər Amerika ölkələri
- Avropa ölkələri
- Rusiya
- Misir və digər Afrika ölkələri

3. Məzmun uyğunluğu:

a) Terminlər
b) İqtisadiyyat. *Bura daxildir: vergi və mükəlləfiyyətlər, əhalinin əsas məşğuliyyətləri, torpaq mülkiyyət formaları.*

c) Siyasət. *Bura daxildir: dövlətin ərazisi, paytaxtı, inzibati idarəetmə sistemi, islahatlar, məhkəmə-hüquq sistemi, qanunlar, ordu quruculuğu, dövlət quruluşu, siyasi partiyalar, birliklər, təşkilatlar, müharibələr, döyüşlər, beynəlxalq əlaqələr, konfranslar, sazişlər, müqavilələr.*

ç) Sosial həyat. *Bura daxildir: ictimai quruluş, sosial zümrələr və onlar arasındakı münasibətlər, sosial hərəkətlər (üsyandar, inqilablar, tətillər və s.), insanların gündəlik həyat tərzini.*

d) Şəxsiyyət. *Bura daxildir: məşhur hökmdarlar, tanınmış siyasətçilər, sərkərdələr, alimlər, mədəniyyət xadimləri, ədiblər, memarlar və onların fəaliyyətinin mühüm məqamları.*

e) İctimai fikir. Din. *Bura daxildir: cəmiyyətin dünyagörüşü, adətləri, əsas ideyaları və əhalinin inancları.*

ə) Mədəniyyət. *Bura daxildir: təhsil, elm (fəlsəfə, tarix, coğrafiya, astronomiya, hüquq və s.), ədəbiyyat, mətbuat, incəsənət (teatr, musiqi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq və s.), memarlıq.*

f) Xronologiya.

g) Nəzəriyyə. *Bura daxildir: tarixi inkişafın qanun və qanunauyğunluqları, ictimai-siyasi proseslərin proqnozlaşdırılması.*

4. Forma uyğunluğu:

- Sadə test tapşırıqları.
- Orta çətinlik səviyyəsində olan test tapşırıqları.
- Çətin test tapşırıqları.

5. Model uyğunluğu:

Bura yuxarıda verilmiş test modelləri daxildir.

Analoq testlərin tərtibi zamanı müşahidə olunan qüsurlardan biri də səhv cavabların müxtəlif variantlarda eynilə təkrarlanmasıdır. Bu, imtahan zamanı köçürməyə şərait yaratdığından qəti yolverilməzdir.

Test tapşırıqlarının mürəkkəblik meyarları. Yuxarıdakı cədvəllər şagirdin qabiliyyətlərini aşkara çıxaran və yaxud inkişaf etdirən test blokunu modelləşdirməyə şərait yaratsa da, şagirdləri səviyyələrinə görə diferensiallaşdırmağa, seçim aparmağa imkan vermir. Bunun üçün mürəkkəblik dərəcəsi fərqli test tapşırıqları olmalıdır. Adətən, mürəkkəblik dərəcəsinə görə test tapşırıqları üç qrupa ayrılırlar: *sadə, orta və çətin.* Qiymətləndirmədə obyektivliyin və ədalətin təmin olunması (bunun həm də böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır) hər dərəcə üçün meyarların müəyyənəndirilməsini tələb edir. Müşahidələr burada xeyli ciddi boşluqların olduğunu göstərir. Birinin «asan» kimi təqdim etdiyi test tapşırığını digərləri «orta», yaxud «çətin» kimi qəbul edir. «Kustarçılıq» həm qarşıdurmaya, həm də

qiymətləndirmədə obyektivliyin pozulmasına səbəb olur. Bəzən isə hər test üzrə şagirdlərin verdiyi düz cavabların orta statistik göstəricisi onun mürəkkəblik dərəcəsinin müəyyən edilməsində əsas meyar kimi götürülür. Zənnimizcə, bu yanaşma da qüsurludur. Unutmaq olmaz ki, statistika testin validliyinin (yararlılığının) müəyyən edilməsinin yeganə meyarı deyil. Əslində, testin validliyi onun *həqiqiliyinin* (nəyi aşkara çıxarması) və *etibarlılığının* (oxşar situasiyada oxşar nəticələr verməsi) təmin edilməsi deməkdir. Başqa sözlə, valid test hansı keyfiyyətə yoxlamaq üçün yaradılıbsa, həmişə həmin keyfiyyətin olub-olmadığını aşkara çıxarmağa imkan verən testdir [9].

Müşahidələr göstərir ki, ardıcıl bir neçə dəfə istifadə olunan istənilən test tapşırığına hər növbəti mərhələdə düz cavab verən şagirdlərin sayı əvvəlkinə nisbətən daha yüksək olur. Bu meyarla «asan» (sadə) kimi qiymətləndirilib test blokuna daxil edilən test tapşırığı bir müddət istifadə olunmadıqda növbəti şagird nəslə tərəfindən yəni «çətin» (və ya «orta») kimi qəbul edilir. Nəticədə, variantlar arasında bərabərlik və qiymətləndirmədə obyektivlik yenə də pozulmuş olur. Bu isə şagirdin psixikasına mənfi təsir göstərir və onun özünü reallaşdırmaq tələbatını sarsıdır.

Mövcud təcrübənin təhlili və müşahidələr göstərir ki, test tapşırıqlarının mürəkkəblik dərəcəsi bir sıra amillərdən, o cümlədən tapşırığın həlli zamanı şagirdin idrak fəaliyyətinə cəlb olunan qabiliyyətlərinin növündən, sayından və təqdim olunan elmi materialın xarakterindən asılı olur. Bu sahədəki təcrübəmi sizinlə bölüşmək, mövcud boşluqları az da olsa doldurmaq, gələcək araşdırmalar üçün zəmin hazırlamaq məqsədi ilə mühakimənizə test tapşırıqlarının mürəkkəblik meyarları ilə bağlı aşağıdakı düşüncələrimi təqdim edirəm.

1. Sadə tapşırıqlar

1.1. Oxunuşuna (burada sözlərin məna yükünün vurğulanaraq düzgün oxunması qaydası nəzərdə tutulur) ən çoxu 30 saniyə vaxt sərf olunan kiçikhəcmli test tapşırıqları.

1.2. Sualında yalnız bir informasiyanın tapılması tələb olunan, yaxud birpilləli düşünmə tələb edən test tapşırıqları.

1.3. Sadə məntiq, elementar hafizə və tənqidi təfəkkür tələb edən test tapşırıqları.

1.4. Verilmiş izaha görə terminin (anlayışın) tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

1.5. Yuxarıdakı şərtlər daxilində verilmiş hazır nümunələr (şəkil, xəritə, mənbə, sxem və s.) əsasında həll edilən test tapşırıqları.

1.6. Bir və ya bir neçə əlamətə görə predmet, hadisə və ya prosesin müəyyən edilməsini nəzərdə tutan tapşırıqlar.

1.7. Cavab variantları A) + 100%, B) - 100%, C) - 100%, D) - 100%, E) - 100% prinsipi ilə tərtib olunan test tapşırıqları.

2. Orta mürəkkəblik dərəcəli tapşırıqlar

2.1. Oxunuşuna 35-40 saniyə vaxt sərf olunan ortahəcmli test tapşırıqları.

2.2. Sualında əlavə informasiya cəlb etmək yolu ilə yeni informasiyanın tapılması tələb olunan test tapşırıqları.

2.3. Verilmiş terminin düzgün izahının tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

2.4. Məntiq, hafizə və tənqidi təfəkkürlə yanaşı, diqqət, mücərrədləşdirmək qabiliyyəti və ya məlumatı sistemləşdirmək bacarığı tələb edən test tapşırıqları.

2.5. Eyni xarakterli hazır nümunələr əsasında (şəkil, xəritə, mənbə, sxem və s.) ümumiləşdirmələr aparılması, bir oxşar və ya fərqli cəhətin müəyyən olunmasını tələb edən test tapşırıqları.

2.6. Oxşar olanlar arasında fərqi və ya əksinə, fərqli olanlar arasında oxşarlığın tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

2.7. Müəyyən hadisə və proseslərin qanunauyğunluğunun tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

2.8. Hadisə və proseslərin səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirməyi tələb edən tapşırıqlar.

2.9. Predmet, hadisə və prosesə aid iki əlamətin tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

2.10. Təhlil və rəşional düşünmə əsasında daha əhəmiyyətli əlamətin, yaxud əsas

ideyanın müəyyən olunmasını tələb edən tapşırıqlar.

2.11. Əvvəlki meyarlar nəzərə alınmaqla tədris prosesində əldə olunmuş informasiyanın dərslərdəkindən fərqli formada (şəkil, xəritə, sxem və s.) təqdim olunduğu tapşırıqlar.

2.12. Mövzusu dərslərdəki əsas mətndən deyil, yardımçı materiallardan istifadə etməklə tərtib olunmuş sadə test tapşırıqları.

2.13. Sadə quruluşlu, qeyri-standart düşüncə tələb edən inkar formalı test modelləri.

2.14. Cavab variantları A) + 100%, B) + 50%, C) - 50%, D) - 75%, E) - 100% (daxili variasiyalar mümkündür) prinsipi ilə tərtib olunmuş test tapşırıqları.

3. Mürəkkəb tapşırıqlar

3.1. Oxunuşuna 40 saniyədən çox vaxt sərf edilən, mürəkkəb anlayışların olduğu irihəcmli test tapşırıqları.

3.2. İki və daha çox terminin müvafiq izahının tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

3.3. Sualında iki və daha çox əlavə informasiya cəlb etmək yolu ilə iki və daha çox yeni informasiyanın tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

3.4. Bir elm sahəsinin müxtəlif bölmələri arasında olan, yaxud bir-biri ilə bilavasitə bağlılığı olmayan predmet və hadisələrin dolayı əlaqələrinin tapılmasını tələb edən tapşırıqlar.

3.5. Fənlərarası əlaqələri dərk və tətbiq etmək yolu ilə tapşırığın həllinin mümkün olduğu test çalışmaları.

3.6. Yaradıcı təfəkkürə, qeyri-standart və rəşadət düşüncəyə əsaslanan, orta mürəkkəbli dərəcədə olan testlərlə müqayisədə daha çox bilik, bacarıq və vərdişlərin tətbiqini tələb edən tapşırıqlar.

3.7. Müəyyən hadisə və proseslər arasında bir neçə qanunauyğunluğun tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

3.8. Hadisə və proseslərin baş verməsinin iki və daha çox səbəbini və ya nəticəsini müəyyənləşdirməyi tələb edən test tapşırıqları.

3.9. Predmet, hadisə və ya prosesə aid üç və daha çox əlamətin tapılmasını tələb edən test tapşırıqları.

3.10. Müqayisə və ya izahat xarakterli inkar formalı test tapşırıqları.

3.11. Səbəb-nəticə əlaqələrinə aid inkar formalı test tapşırıqları.

3.12. Mövzusu dərslərdəki əsas mətndən deyil, yardımçı materiallardan istifadə etməklə tərtib olunan, müqayisə və ya izahat tələb edən kiçikhəcmli tapşırıqlar.

3.13. Mövzusu dərslərdəki əsas mətndən deyil, yardımçı materiallardan istifadə etməklə tərtib olunan, hadisə və ya prosesin bir səbəbini, yaxud nəticəsini müəyyənləşdirməyi tələb edən test tapşırıqları.

3.14. Təklif olunan problem xarakterli informasiya əsasında problemi və ya sualı düzgün qoymaq bacarığını aşkara çıxaran tapşırıqlar.

3.15. Hadisə və proseslərin dərslərdəkindən fərqli, yeni, orijinal kontekstdə verildiyi şəraitdə mürəkkəb hesablamaların aparılmasını tələb edən tapşırıqlar.

3.16. İnkarnın inkarı modeli test tapşırıqları.

3.17. Cavab variantları A) + 100%, B) +75%, C) + 50%, D) +25%, E) - 100% (variantların yerdəyişməsi mümkündür) prinsipi ilə tərtib olunan test tapşırıqları.

Bu gün elm istehsalın aparıcı amilinə çevrilmişdir. Sürətlə yeniləşən texnika və texnologiyalar cəmiyyətdə çevik istehsal mühiyyətinin yaradılmasını zəruri edir. Bu isə öz növbəsində yeni işçi tipinə tələbat yaradır. İndi fasiləsiz təhsil və davamlı özünütəhsil yeni təlim strategiyasının mahiyyətini təşkil edir. Müşahidələr göstərir ki, özünü qiymətləndirmək və dəyişmək qabiliyyəti olmayanlar müasir istehsalda özlərinə getdikcə daha çətinliklə yer tapırlar. «Təhsilin Qiymətləndirilməsi üzrə Beynəlxalq Assosiasiyanın 33-cü Bakı konfransının materiallarından da aydın olur ki, müasir təhsilin əsas məqsədi hazır biliklərin yığılması və istifadəsi deyil, biliklərin şagirdlər və tələbələr tərəfindən səmərəli üsullar, metodlar və vərdişlərdən istifadə yolu ilə sərbəst mənimsənilməsi

sini təmin etməkdən ibarətdir [10]. Başqa sözlə, təhsilin yeni paradigmasının özəyini biliklərin sadəcə əldə edilməsi yox, elmi idrak və fəaliyyət metodlarının mənimsənilməsi təşkil edir. Təəssüf ki, passiv və asılı insan yetişdirən doqmatik təhsil mühiti hələ də məktəblərimizdə qalmaqdadır. Bu mühitin fəal və müstəqil şəxsiyyət yetişdirən yaradıcı təhsil mühiti ilə əvəz olunmasının vaxtı isə artıq çoxdan yetişmişdir.

Bu məqalənin yazılması da yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə xidmət edir. Bu zaman bir tərəfdən, gənc həmkarlarımı mövcud təcürübə ilə tanış edib, onlara artıq işlənmiş, lakin əhəmiyyətli sayılan məsələlərin yeni formada çatdırılmasının mümkünlüyünü göstərməyə çalışmış, digər tərəfdən yaradıcı müəllimlərimizi test tərtibinin yeni istiqamətləri üzrə axtarışa stimullaşdırmaq istəmişəm.

Sonda, bu yazını yazarkən fikir və təcürübəsindən bəhrələndiyim hər kəsə, xüsusən də Azərbaycan Tarix Müəllimləri İctimai Birliyinin üzvü olan həmkarlarıma dəyərli məsləhətləri üçün minnətdarlığımı bildirirəm.

ƏDƏBİYYAT

1. Кинякина О. Можно ли измерить интеллект. Мозг на 100%. Москва, 2009.
2. Əhmədov İ. «Test komissiyaları təhsilin barometri rolunu oynamalıdır». «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 14 yanvar 2005-ci il.
3. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı, 2002.
4. Qədirov Ə., Məmmədov İ. Yaş psixologiyası. Bakı, 1986.
5. Бархаев В. Педагогическая психология. СПб., 2008.
6. Tarix. Test bankı, I və II hissələr. «Abiturient» jurnalının xüsusi buraxılışı, 2001.
7. Babayev F., Allahverdiyev A., Əliyev T. Orta əsrlər tarixi. 7-ci sinif üçün iş dəftəri. Bakı, 2003.
8. На пути к пониманию прошлого. Книга для учителей истории. Рига, 2000.
9. Современный психологический словарь. СПб., 2008.
10. «Аbituriyent» журналы, 2007, №11.

Allahverdiyev A.Ch.

Some Scientific, Pedagogical and Ethical Principles of Test Compiling

In the article have been looked through some basic principles of test compiling. A short excursus to the history of testology has been done, the urgency of subject and basic scientific, pedagogical and ethical principles of test compiling have been commented. Test examples and their influence to cognition activities in special tables have been looked through. The principles of compiling of analogue tests being more important for providing justice and equality during the checking have been touched upon and have been given appropriate examples.

Аллахвердиев А.Ч.

Некоторые научные, педагогические и этические принципы составления тестов

В статье было рассмотрено несколько основных принципов составления тестов. В крации было обращено к истории тестологии, были изложены основные научные, педагогические, этические принципы составления тестов и актуальность темы. Были просмотрены примеры тестов и их влияние на познавательную деятельность в виде таблиц. Были затронуты принципы составления аналогичных тестов, которые считаются крайне важными для обеспечения справедливости и равенства во время проверки, предложены соответствующие образцы.

